

ÉLŐ NYELV

Az *l* variabilitása öt foglalkozási csoportban Kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban*

„If structure is at the heart of language, then variation defines its soul”

(WOLFRAM 2006: 333)

1. B e v e z e t é s . – Az *l* hang variabilitását, azaz váltakozó realizációját, illetve rövidülését, kiesését vagy megmaradását, mint a magyar nyelv jelenségeinek egyikét, számos nyelvészeti diszciplína módszereivel többek között nyelvtörténészek, dialektológusok, nyelv-művelők, nyelvi és nyelvészeti ismereteket terjesztő nyelvészek vizsgálták, kutatták és értékelték. Ennek oka abban keresendő, hogy „legbonyolultabb viselkedésű mássalhangzónk, a szótagzáró *l*” (KISS 1982: 19). Az (*l*) változóról készült, beszélt nyelvi adatokat feldolgozó tanulmány elején ezekből idézünk fel néhányat röviden.

A hangtörténeti kutatások szerint (l. pl. E. ABÁFFY 2003) már az ómagyar korban meghatározott fonotaktikai helyzetben a dentialveoláris likvida (*l*) csökkentett nyomatékú felső nyelvállású labiális magánhangzóvá vokalizálódik, a szó hangrendjének megfelelően félhangzós *ɥ*-vá, *ʏ*-vé válik (a szó hangrendjének megfelelően), s a megelőző magánhang-

* Ez a tanulmány a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú BUSZI-2 felhasználásával készült. Az adatbázist az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályának nyelvészei hozták létre 1987 és 2007 között, OTKA (legutóbb K 60403) és AKP támogatással, a kutatásvezető KONTRA MIKLÓS volt. A BUSZI-2 korpuszból az adatok kinyeréséhez SASS BÁLINT nyújtott segítséget, ezért ezúton is köszönetünket fejezzük ki. A tanulmányban felhasznált adatok kigyűjtésének dátuma: 2009. 07. 21. A tanulmány korábbi, rövidebb változatát „Az *l* variabilitása és a foglalkozás – elemzések a BUSZI-2 irányított beszélgetéseiben” címmel a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú II. Szimpóziumán (Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2009. október 20.) az első szerző adta elő. Ezúton köszönjük meg a két névtelen lektornak a tanulmány első változatához fűzött hasznos észrevételeit és javaslatait.

zóval együtt kettőshangzót, diftongust alkot. Ugyanakkor az *l* vokalizálódása csak szórványosan jelentkezik, és csak szótagzáró helyzetben levő *ol*, *el* szótagokban érvényesül, ha az *l* után dentális (*t*, *d*) mássalhangzó áll. Ez a változás nagyjából a XIII–XIV. században zajlik, de mindvégig nyelvjárási jelenség marad. Mivel az *l* vokalizációja nem minden nyelvjárásban ment végbe, *volt* ~ *vout*, *feld* ~ *feüd* kettősség keletkezhetett (E. ABAFFY 2003: 301–2). Hat-hét évszázadot ugorva az időben, a XX. század második felében azt tapasztaljuk, hogy az *l* variabilitása a magyar nyelvjárásokban továbbra is megmaradt (vö. JUHÁSZ 2003). A nyugat-dunántúli nyelvjárási régióban például a szótagzáró *l* kiesése: *vuot*, *füöd* (pótlónyúlással kísérve), *emönt*, *rögge* (pótlónyúlás nélkül) történik. A dél-alföldi nyelvjárási régióban a szótagzáró *l* pótlónyúlásos kiesése *ol*, *öl* hangkapcsolat esetén eléggé gyakori, de az *-l* igeképző és az *-l* igerag nem esik ki, valamint a *-ból/-ből* stb. határozóragok tipikus realizációja *-bú/-bű*, *-rú/-rű*, *-tú/-tű*. Ezzel szemben a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióban az *l* – ugyanezen fonotaktikai helyzetekben – kiejtik (vö. JUHÁSZ 2003: 268, 279, 288–9).

Az *l* évszázadok óta tartó variabilitása fonetikai sajátosságaival függ össze. A magyar köznyelvi rövid mássalhangzók artikulációs jellemzése szerint az *l* alveoláris (dentalalveoláris), laterális közelítőhang, amely zöngés (GÓSY 2004: 84). A közelítőhangok képzéséről GÓSY MÁRIA ezt írja: „A magánhangzók képzéséhez hasonló képzésű mássalhangzók akusztikai szerkezete – várhatóan – hasonló lesz a magánhangzókéhoz” (2004: 142). Azt, hogy az *l* képzési ereje és hallhatósága jelentősen eltér a magyar mássalhangzók zömétől, jól mutatja az a skála, amely a magyar beszédhangokat aszerint rendezi, hogy a beszélő a hangok képzéséhez milyen nagyságú izommunkát fejt ki (vö. KASSAI 2003: 535–6). Az általunk vizsgált laterális *e* szerint a skála szerint a mássalhangzók sorában az egyik leggyengébb, közte és a magánhangzók között csak egyetlen hang, az *r* található.

A fonológiai leírás szerint „A likvidák viselkedésének legfontosabb vonása, »ingathatóságuk«, tehát az, hogy különféle helyzetekben gyakran kiesnek, mégpedig rendszerint pótlónyúlással (gyors/lezser beszédben akár anélkül is). Ez a tulajdonság leginkább az *l*/*l*-re jellemző, de kisebb mértékben az *r*/*r* és *j*/*j* esetében is megtalálható” (SIPTÁR 1994: 201).

A „Nyelvművelő kézikönyv” az *l* ejtésével kapcsolatban tanáccsal látja el a magyar nyelven beszélőket: „Az *l* elhagyása és az előző magánhangzó megnyújtása (*föd*, *vót*) népies; művelt köznyelvben ejtsük ki az *l*-et!” (NymKk. 2: 13).

NÁDASDY ÁDÁM egyik nyelvi ismeretterjesztő cikkében a vizsgált hang variabilitásáról kialakult nézeteit többek között – személyes emlékekkel illusztrálva népszerűsíti: „A filozófia professzor ezt mondta előadásában: »olyan dókra irányult a figyelmem...«. A [dókra] hangalak a *dolgokra* szó gyorsbeszédi rövidülése, sokan és sokszor használják. [...] A művelt beszélők csak gyors és/vagy fesztelen beszédben élnek ezzel az *l*-kieséssel, de a műveletlen vagy nyelvjárási beszélők lassú, gondozott beszédükben is alkalmazzák (»Uram, nám vagyok *métó*«, imádkozták a parasztnénik Fejér megyében gyerekkoromban)” (2008: 258–9).

Az *l* variabilitása a magyar nyelvnek a kezdetektől napjainkig tartó széleskörűen ismert jellegzetessége, ezért nem csak a különböző nyelvészeti diszciplínák művelőit foglalkoztatta. Arany János még verseiben is megénekelte (vö. BEKE 2005).

A szociolingvisztikai kutatások eredményei az mutatják, hogy az egyes nyelvi változónak t á r s a d a l m i j e l e n t é s ü k i s van, ami a nyelvi változás kezdetének/terjedésének kialakulásában szerephez jut (pl. LABOV 1980; DOWN 1998: 253). Összetett dolog kideríteni, hogy mi alakítja egy-egy nyelvi változó társadalmi jelentését. Az *l* variabilitása esetében ennek megértéséhez – sok egyéb mellett – a fenti idézetekben összefoglalt ismeret-

tek is hozzájárulnak. Emellett az egyéni, aktuális tapasztalatok is formáló erejűek lehetnek. A fentiekben leírtak szerint az *l* kiesése jellemezhet: filozófiaprofesszort, ha gyorsan, illetve fesztelenül beszél; templomba járó idős Fejér megyei nőket; nyelvjárási beszélőket, akik akár gyors/fesztelen, akár lassú/gondozott stílusban beszélnek. Másként fogalmazva: többé-kevésbé ismeretes, hogy az *l* variabilitása összefügg a beszédhelyzet formalitásfokával, a különböző társadalmi csoportokkal, a nyelvjárási beszélőkkel. Ezzel együtt mindeddig nem készült szociolingvisztikai módszerrel gyűjtött adatok segítségével leírás az (*l*) változó variabilitásának szabályairól. Arról, hogy ezen variabilitás tekintetében milyen eltéréseket találunk, ha a beszélők különböző csoportjait, vagy a beszélőkön belül a különböző beszédhelyzeteket összehasonlítjuk egymással. Tanulmányunk fő célja, hogy rávilágítsunk egyes szociolingvisztikai ismérvek relevanciájára a beszélt nyelv elemzésében. Ennek keretében megpróbálunk az *l* variabilitásával kapcsolatban – 86 órányi hangfelvétel anyagát elemezve – olyan újszerű eredményeket bemutatni, amelyek a budapesti beszélőket a XX. század végén jellemzik. Nem célunk a szociolingvisztikai változók kizárólagos hatásának bizonyítása (pl. a dialektológiai vagy más hatásokkal szemben), csupán azt szeretnénk érzékeltetni, hogy ez a megközelítés is szolgáltatathat új és fontos tudományos adalékokat a beszélt nyelv megértéséhez.

2. V i z s g á l a t i m ó d s z e r e k . – Jelen tanulmányban a BUSZI-2 korpusz irányított beszélgetéseinek adatait dolgozzuk fel (vö. KONTRA 1990; KONTRA–VÁRADI 1997; VÁRADI 2003). Ahhoz, hogy a Budapesten rögzített 50 szociolingvisztikai interjú nyelvi adatait elemezni tudjuk, egy 1987-től 2008-ig tartó, több munkafázisból álló munkafolyamatot kellett elvégeznünk¹.

Nyelvi és társadalmi összetételének sokszínűsége miatt a magyar főváros a szociolingvisztikai vizsgálatok kiváló terepe (vö. G. VARGA 1968; KONTRA szerk. 2003). Budapest lakossága a társadalmi összetétel, az életszínvonal és az életkörülmények tekintetében komoly különbségeket mutat, s ez azonnal szembetűnik kerületeinek összehasonlításakor (ANDORKA 2003: 210). A vizsgált populáció heterogenitását nemcsak gazdasági, iskolázottsági státusz-különbségek határozzák meg, hanem többek között négy társadalmi és nyelvi szempontból is igen fontos aspektust kell kiemelni, ami hatott és máig hat nyelvi-nyelvjárási sajátosságaira: a) A Budapesten élők közül sokan vidéken születtek. – b) Budapesten több nemzetiségi közösség is él. – c) A XX. század politikai, társadalmi és gazdasági változásai következtében Budapest lélekszáma a mai Magyarország határain kívüli területekről (főleg Erdélyből, vö. BARTHA 1991) különböző hullámban érkező bevándorlókkal is gyarapodott. – d) Budapest 1950-ben kibővült egy sor környékbeli településsel (Nagy-Budapest megszületése).

A BUSZI-2 50 adatközlője öt különböző társadalmi státuszú beszélőcsoportba sorolható. A kvótamintavétel szempontjai az 5 foglalkozási csoport mellett az életkori eltérések voltak: 10 tanár (50 év feletti), 10 egyetemi hallgató, 10 bolti eladó, 10 gyári munkás és 10 szakmunkástanuló (15–16 évesek) (vö. KONTRA–VÁRADI 1997: 6). A minta, a foglalkozási csoportokon kívül (és azokon belül), a populáció fent ismertetett heterogenitását is tükrözi.

A BUSZI leírása szerint a vizsgálat h a n g t a n i r é s z é n e k a „célja az, hogy kiderítsük, mi a 1) társadalmi helyzettől, 2) beszédsebességtől és 3) stílustól függő disztribúciója

¹ Az adatközlők részvételét a kutatásban és a korpusz építésében részt vevő kollégák munkáját ezúton is megköszönjük.

egyek fakultatív fonológiai és/vagy fonetikai szabályoknak?” (KONTRA 1987: 7). A leírás a konkrét vizsgálati kérdések alatt, az ötödik pontban nevezi meg az *l* kiesést (1987: 9). Ebben a tanulmányban az *l* variabilitását az irányított beszélgetések² anyagán, a társadalmi helyzet összefüggésében, a beszélők közötti különbségekre összpontosítva vizsgáljuk.

Az *l* kiesés az *l* variabilitás egyik formája. Empirikus vizsgálatunk első lépéseként – ennek eredményeiről számolunk be a jelen tanulmányban – a teljes *l* variabilitás foglalkozástól való függését vesszük górcső alá. Legegyszerűbb statisztikai mutatóként azt vesszük számba személyenként, hogy az adatközlő rögzített beszédében a magyar helyesírás szabályai szerint leírt szöveg *l* betűinek hány százaléka esetében produkál a szabályos írásos formához képest *l* kiesést (formális *l* kiesés). Ez a formális *l* kiesés hangtanilag rövidülés, ha a személy a hosszú *l* hangot röviden ejti (pl. *kell* helyett *kel*-t mond).

Kutatási tervünk az, hogy amennyiben ezzel a formális *l* variabilitás mutatóval markáns különbségeket kapunk a foglalkozási csoportok között, akkor rátérünk a szabályszerű *l* variabilitások (rövidülés, kiesés; szóvégi toldalékokban, illetve szótagzáró helyzetben stb.) szerinti összehasonlításokra.

Ez a formális *l* kiesés arány kiküszöböli az interjúk hosszúsági különbségeiből fakadó egyenetlenségeket és úgy számolható ki, hogy az összes formális *l* kieséseket elosztjuk az irányított beszélgetésekben meglévő összes írás szerint kiejtett *l*-ek és a formális *l* kiesések összegével, majd az eredményt megszorozzuk 100-zal.

Ezzel a mutatóval elemezzük tehát, hogy az 5 foglalkozási csoportba sorolt 50 adatközlő irányított beszélgetésében az *l* formálisan milyen arányban esett ki. A tesztadatok statisztikai elemzését a ROPstat statisztikai programcsomaggal (vö. VARGHA 2007; www.ropstat.com) végeztük el. Az (1) nyelvi változó és a foglalkozás változó kapcsolatát három aspektusból vizsgáljuk és a következő kérdésekre keressük a választ:

1. Milyen az *l* variabilitásának nagysága az 5 foglalkozási csoportban egymáshoz viszonyítva?
2. Mennyire viselkednek az *l* variabilitását tekintve hasonlóképpen az ugyanabba a foglalkozási csoportba tartozó adatközlők?
3. Elkülönülnek-e élesen a foglalkozási csoportok (átfedések nélkül) egymástól (diszkrétén elkülönülő halmazokban)?

A szociolingvisztikai kutatások a nyelvi rétegződést különböző nyelvi változók mentén a társadalmi rétegződés modelljének összefüggésében vizsgálják (vö. pl. LABOV 1965, 1972; KONTRA szerk. 2003). A beszélők nyelvi változatosságát számos földrajzi és demográfiai változó befolyásolhatja, például a beszélők lakhelye, életkora, neme, iskolázottsága, foglalkozása. Az eddig vizsgált BUSZI-2 változók közül például a (*nék*) változó esetében a gyári munkások szignifikánsan több nemstandard [*nák*] választ adtak, mint a tanárok és az egyetemi hallgatók. Ebből következően tehát a (*nék*) változó jelöli, differenciálja a társadalmi csoportokat (vö. BORBÉLY 2007). Jelen kutatásunk hipotézise, hogy a szellemi

² Az irányított beszélgetések számítógépes lejegyzésekor az *l* variabilitásának kódolásához a következő rendszert alkalmaztuk. A lejegyző a rövid és hosszú *l* realizációját konvencionálisan rögzítette: *l* – *ll*. A rövid *l* kiesését a következő kóddal jelölte: <*l*>. A hosszú *l* rövidülését, illetve kiesését a hallottakkal összhangban a következőképpen jelölte: *ál*<*l*>*ása*, illetve *ke*<*l*><*l*>. A lejegyző a következő kóddal jelölte az *l* kiesését, ha azt az előtte álló magánhangzó pótlónyúlása kísérte: <:;>, pl. *vo*<:;><*l*>*tak*.

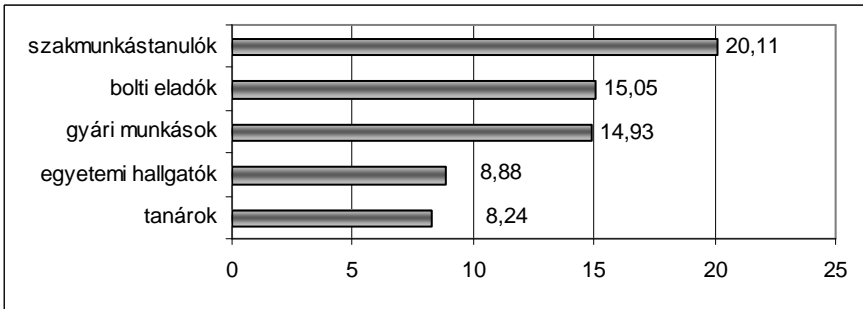
foglalkozású adatközlők (tanárok és egyetemi hallgatók) irányított beszélgetéseiben ritkábban fordul elő a formális / kiesés, mint a fizikai foglalkozású adatközlőknél (gyári munkások és szakmunkástanulók). E szempontból a bolti eladók az említett két-két csoport között helyezhetők el. Vagyis legkevésbébb lesz a formális / kiesés a tanárok és az egyetemi hallgatók csoportjában; ennél több lesz a formális / kiesés a bolti eladók csoportjában és a legtöbb formális / kiesés a gyári munkások és szakmunkástanulók csoportjában lesz. Mindemellet az eredmények alapján célunk lesz annak a népszerű hiedelemnek – ahogy WOLFRAM nevezi (1997/ 2002: 109) – a tesztelése, mely szerint a nyelvi variabilitás szabályszerűsége egyszerű és egyszerű: egy csoport minden tagja ugyanazt a dialektust használja változatosság nélkül, és a másik csoportba tartozó beszélők egységesen a másik változatot használják.

3. E r e d m é n y e k . – A BUSZI-2 50 irányított beszélgetése összesen 268 448 szót foglal magában. Ebből az adatközlők összesen: 173 317 szót mondtak ki, melyek közül az adatközlők adatait tekintve 5524 szóban 5737 formális / kiesést kódoltunk. A formális / kiesés százalékos arányának átlaga a mintában 13,44, tehát az 50 adatközlő átlagosan minden 100 *l*-jéből 13,44-et a lejegyző-nyelvészek³ / kiesésként kódoltak.

A) Az 5 foglalkozási csoport összehasonlítása a formális / kiesés szerint. – A BUSZI-2 irányított beszélgetéseiben, az 50 adatközlő megnyilatkozásaiban a formális / kiesés százalékos arányának átlaga foglalkozási csoportonként a következő: tanárok 8,24, egyetemi hallgatók 8,88, gyári munkások 14,93, bolti eladók 15,05 és szakmunkástanulók 20,11 (vö. 1. ábra).

1. ábra

A formális / kiesés százalékos aránya 5 foglalkozási csoportban
a BUSZI-2 irányított beszélgetéseiben (n=50, mintaátlag: 13,44%)

Az eredmények nagy megbízhatósággal azt támasztják alá, hogy a legkisebb mértékű formális / kiesés a tanárok és az egyetemi hallgatók csoportjában, a legnagyobb mértékű pedig a szakmunkástanulók csoportjában. A bolti eladók ebből a szempontból a szellemi foglalkozású adatközlők (tanárok és egyetemi hallgatók) és a fizikai foglalkozású (szakmunkástanuló) adatközlők között helyezkednek el. A bolti eladók csoportátlaga – a hipoté-

³ A BUSZI-2 számítógépes lejegyzését nagyrészt Bartha Csilla (46%) és Borbély Anna (42%) végezte el.

zissel ellentétben – a gyári munkások csoportátlagától ugyanúgy nem különül el, mint a szakmunkástanulók csoportátlagától. Leegyszerűsítve, a statisztikai elemzések alapján a formális *l* kiesés százalékos csoportátlagait páronként összehasonlítva az alábbi diszkriminációs mintázatok rajzolódnak ki (vö. 1. táblázat):

1. táblázat

Az 5 foglalkozási csoport (n=50) páronkénti összehasonlításainak eredményei⁴

Tanárok	egyetemi hallgatók 0,35	gyári munkások 3,69+	bolti eladók 3,76+	szakmunkás- tanulók 6,55**
Egyetemi hallgatók	tanárok 0,35	gyári munkások 3,34	bolti eladók 3,40	szakmunkás- tanulók 6,20**
Bolti eladók	gyári munkások 0,07	szakmunkás- tanulók 2,79	egyetemi hallgatók 3,40	tanárok 3,76+
Gyári munkások	bolti eladók 0,07	szakmunkás- tanulók 2,86	egyetemi hallgatók 3,34	tanárok 3,69+
Szakmunkás- tanulók	gyári munkások 2,86	bolti eladók 2,79	egyetemi hallgatók 6,20**	tanárok 6,55**

a) A tanárok mintázata (három szignifikáns különbség: két esetben $p < 0,10$; egy esetben $p < 0,01$ szinten);

b) egyetemi hallgatók mintázata (egy szignifikáns különbség $p < 0,01$ szinten);

c) bolti eladók és a gyári munkások mintázata (egy szignifikáns különbség $p < 0,10$ szinten);

d) szakmunkástanulók mintázata (két szignifikáns különbség $p < 0,01$ szinten).

A statisztikai adatok tehát nem pontosan támasztották alá a vizsgálat elején felállított társadalmi rétegződés hatásának hipotézisét, mely három mintázatot feltételezett (1. tanár és egyetemi hallgató; 2. bolti eladó; 3. gyári munkás és szakmunkástanuló). Vagyis sztereotipikus az a megközelítés, amit a vizsgálati hipotézis képvisel. Hasonló következtetésre jutottak egy másik BUSZI-2 változó variabilitását ismertető tanulmány szerzői is, amikor az adatok elemzését követően azt a következtetést vonták le, hogy a tanulmány címében olvasható kérdés „valószínűleg túl kategorikus”, nevezetesen, hogy: van-e Budapesten zárt *ő*? (HATTYÁR–KONTRA–VARGHA 2009). A gyári munkások és a bolti eladók nyelvhasználatát sikerült a legkevésbé elhelyezni a többi foglalkozási csoporthoz viszonyítva. Ennek egy magyarázata az lehet, hogy a gyári munkások között nem csak nyolc osztályt végzett adatközlő van, hanem olyan is, aki érettségizett, illetve főiskolai végzettségű, mindemellett biztosan más tényezők is hatással lehetnek a hipotézis és az eredmények közötti különbségre (ilyen az adatközlők anyanyelvének nyelvjárási háttere, de lehetnek egyéb körülmények is). Az egész mintában csupán két tanárnál kódoltunk kevesebb formális *l* kiesést (2,69% és 3,30%), mint annál a gyári munkásnál, akinél a formális *l* kiesés százalé-

⁴ Jelölés: +: $p < 0,10$; **: $p < 0,01$.

kos aránya csupán 3,95%. Ez a gyári munkás a foglalkozási csoportjába tartozó adatközlőktől például abban különbözik, hogy német anyanyelvű többnyelvű, és a magyar nyelv mellett beszéli az orosz, valamint a szerbhorvátot (a szóhasználatot az interjú felvételének idejéhez, 1987-hez kell kötni).

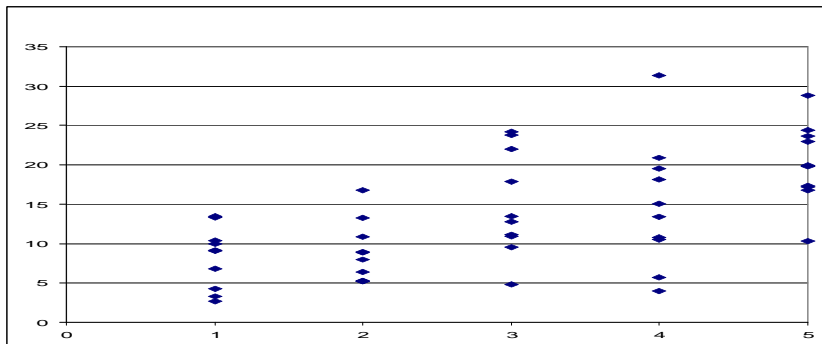
B) Az egyének foglalkozási csoportokon belüli eltérései a formális *l* kiesés szerint. – A foglalkozás és az *l* variabilitás kapcsolatát elemezve most arra a kérdésre keressük a választ, hogy mennyire viselkednek az *l* variabilitását tekintve hasonlóképpen az ugyanabba a foglalkozási csoportba tartozó adatközlők.

A minta egészét tekintve az az adatközlő, akinek a megnyilatkozásaiban a legkevesebb formális *l* kiesést kódoltuk, t a n á r volt (2,69%), és g y á r i m u n k á s volt az, akinél a legtöbb formális *l* kiesést kódoltuk (31,37%). A foglalkozási csoportokon belül az adatközlők közötti eltérés illusztrálását a 2. ábra szolgálja. Eszerint, míg a szellemi foglalkozású adatközlőknél a formális *l* kiesés százalékos arányának legalacsonyabb és legmagasabb értéke közötti különbség a tanároknál 10,82%, az egyetemi hallgatóknál 11,59%, addig a bolti eladóknál 19,4% és a szakmunkástanulóknál 18,48%. A legnagyobb különbség a gyári munkások csoportjában van: 27,42%. A formális *l* kiesés százalékos arányának legalacsonyabb és legmagasabb értéke közötti különbség tekintetében tehát csoporton belüli társaik értékeitől a leginkább a gyári munkások térnek el.

A foglalkozási csoportok heterogenitásának leírását szolgáló kvantitatív módszer a szórás kiszámítása. A szórás lényegében az átlagtól való átlagos eltérést jelenti. A szórást a következőképpen lehet értelmezni: minél nagyobb egy foglalkozási csoportban a formális *l* kiesés értékeinek a szórása, annál nagyobb a foglalkozási csoport heterogenitása (vö. VARGHA 2007: 66–7).

2. ábra

A formális *l* kiesés százalékos arányának értékei 5 foglalkozási csoportban (n=50)⁵

A tanárok csoportjában a formális *l* kiesés százalékos értékének a szórása: 3,88%, az egyetemi hallgatók csoportjában: 3,84%, a bolti eladók csoportjában: 6,59%, a szakmunkástanuló csoportjában: 5,15%, a gyári munkások csoportjában: 8,04% (vö. 2. táblázat). A leíró statisztikai eredményeknek megfelelően, az 5 foglalkozási csoport közül a szórás a

⁵ Jelölés: 1: tanárok; 2: egyetemi hallgatók; 3: bolti eladók; 4: gyári munkások; 5: szakmunkástanulók.

bolti eladók és a gyári munkások esetében a legnagyobb. Ez lehet egy magyarázata annak – sok egyéb tényező mellett –, hogy az adatok e két foglalkozási csoportban miért nem igazolták a hipotézisnek megfelelően az *I* variabilitását. Ezt a 2. ábra *x* tengelyén elhelyezett 3. (10 bolti eladó) és 4. (10 gyári munkás) oszlop értékei is jól mutatják.

Az elméleti szórások egyenlőségének tesztelésére használt O'BRIEN-próba: $F(4; 45,0) = 1,615$ ($p = 0,1869$) és LEVENE-próba: $F(4; 45,0) = 1,923$ ($p = 0,1230$) (vö. VARGHA 2007: 343) azt mutatta, hogy a szórások nem különböznek egymástól szignifikánsan ($p > 0,10$). Az eredmények értelmezésekor fontos szem előtt tartanunk WOLFRAM megállapítását, miszerint az empirikus keretek olykor a szignifikáns és nem szignifikáns eredmények közötti határt tekintve inkább csak emelkedők/ereszkedők és bizonytalanok, mint különállók és tiszták (2006: 333). A jelen esetben a szignifikancia elmaradásának legfőbb oka a minták alacsony elemszáma. Ennek fényében „irányadónak” tekintjük a 2. táblázat adatait, vagyis ha nem is igazolhatók az eredmények statisztikai próbával, a csoportok heterogenitása közötti különbségek érzékelhetők: a formális *I* kiesés százalékos aránya szerint az egyetemi hallgatók és a tanárok viselkednek egymáshoz viszonyítva leginkább hasonlóan, őket e tekintetben a szakmunkástanulók követik.

2. táblázat

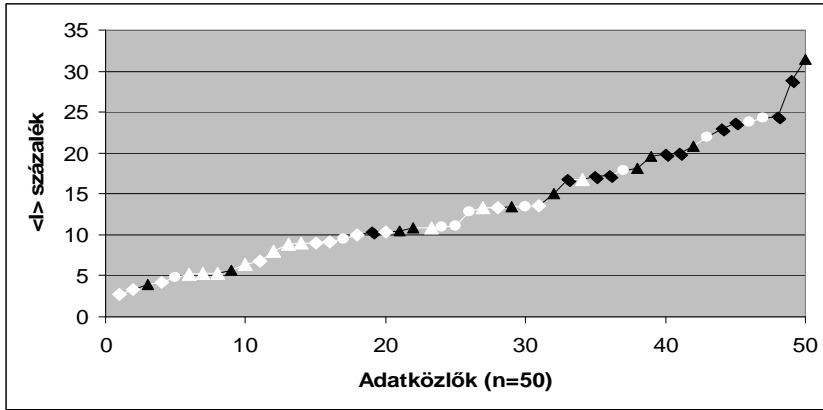
Foglalkozási csoportok heterogenitása a formális *I* kiesés százalékos értékeinek a szórása szerint

3,84–3,88	5,15	6,59–8,04
egyetemi hallgatók: 3,84 tanárok: 3,88	szakmunkástanulók: 5,15	bolti eladók: 6,59 gyári munkások 8,04

C) Az 5 foglalkozási csoport kvalitatív elkülönítése a formális *I* kiesés szerint. – A foglalkozási csoportok és a formális *I* kiesés kapcsolatát elemezve felvetődik egy további kérdés: létezik-e az 50 adatközlőtől nyert formális *I* kiesés százalékos értékeinek skáláján olyan övezet, amelybe például bizonyos foglalkozási csoportba tartozó adatközlők értékei nem kerülnek bele? Vagyis vannak-e a formális *I* kiesés értékskálán olyan övezetek, amelyek például dominánsan csak a tanárookra és az egyetemi hallgatókra érvényesek, és vannak-e olyan értékövezetek, amelyekben többnyire csak a gyári munkások és a szakmunkástanulók találhatók? Ennek kiderítését szolgálja a 3. ábra, melyen az 50 adatközlőt a formális *I* kiesés százalékos értéke szerint emelkedő sorrendbe rendeztük. Az eredmények szerint az 50 adatközlő értéke 2,69%-tól 31,37%-ig terjed. Ha szemügyre vesszük ezen az értékintervallumon belül az alsó, 2,69%–9,95%-ig terjedő formális *I* kiesés százalékos értékeket, azt tapasztaljuk, hogy az ide eső 18 adatközlő közül 7–7 tanár, illetve egyetemi hallgató, 2–2 bolti eladó, illetve gyári munkás, viszont nincs egyetlen egy szakmunkástanuló sem. Ellenben ha szemügyre vesszük az 50 adatközlő formális *I* kiesés százalékos értékintervallumán belül a felső, 17,17%–31,37% övezetet, akkor azt tapasztaljuk, hogy az ide eső szintén 18 adatközlő közül 4–4 bolti eladó, illetve gyári munkás és 8 szakmunkástanuló, viszont egyetlen egy tanár vagy egyetemi hallgató értékei sem esnek ide. Az alsó és a felső értékövezet közötti középső értékövezetbe (10,32%–16,79%) 16 adatközlő értékei esnek bele (3–3 tanár és egyetemi hallgató, 4–4 bolti eladó és gyári munkás, valamint 2 szakmunkástanuló).

3. ábra

Adatközlők formális / kiesés (százalékos) értékeinek növekvő sorrendje⁶

A százalékos formális / kiesés értékskálán belül így kialakított három övezet is igazolja fenti állításunkat, miszerint a foglalkozás összefügg az / variabilitásával: a tanárok és az egyetemi hallgatók jól elkülöníthetők a szakmunkástanulóktól (vö. 3. táblázat). A bolti eladó és gyári munkás foglalkozási csoportok heterogenitását ez az elemzés is jelzi, hiszen míg a tanárok, egyetemi hallgatók és szakmunkástanulók értékei csak két-két értékövezetbe tartoznak, addig a bolti eladók és a gyári munkások értékei mindhárom övezetben megtalálhatók. A 3. táblázat egyben kiváló illusztrációja lehet a szociolingvisztikai kutatások egyik alaproblémájának is, nevezetesen annak, hogy a variabilitás szabályszerűsége leírható, hiszen a benne ismertetett statisztikai eredmények igazolják, hogy az 5 foglalkozási csoportba tartozó beszélők nyelvi produkciója közötti eltérések nem véletlenszerűek. Ez a szabályszerűség a jelen esetben úgy fogalmazható meg, hogy a százalékos formális / kiesés skálát alkalmas osztópontok segítségével fel tudtuk bontani olyan övezetekre, amelyek szerint a vizsgált foglalkozási csoportok élesen elkülöníthetők egymástól (l. 3. táblázat). A kapott eredménnyel kapcsolatban mindamelllett megfogalmazódik a kérdés, hogy ezek a manuálisan azonosított övezetek matematikai statisztikai szempontból a legjobbak-e. Nagyban növelné a kapott kategóriákba vetett bizalmunkat, ha az 5 foglalkozási csoport diszkriminációjára valamilyen egzakt statisztikai módszer matematikai optimalizációval hasonló osztópontokat, illetve övezeteket tárna fel. Éppen ilyen övezetek azonosítására dolgozta ki VARGHA (2005) az o s z t ó p o n t e l e m z é s módszerét, melyet sikeresen alkalmazott pszichológiai csoportok diszkriminációjára kvantitatív változók segítségével (VARGHA 2008). Ez a módszer a ROPstat programcsomagba is be van építve (VARGHA 2007) és az a lényege, hogy az elemzés során a függő változó értékskáláján a program megkeresi azokat a pontokat (ezek az ún. osztópontok), amelyek a megadott csoportokat statisztikai kritériumok szerint a legelősebben, leghatékonyabban különítik el. A statisztikai kritérium az, hogy az osztópont egy olyan határvonalat képezzen a függő változó értékskáláján, ami jól diszkriminálja az ösz-

⁶ Jelölés: tanárok: fehér négyzet; egyetemi hallgatók: fehér háromszög; bolti eladók: fehér kör; gyári munkások: fekete háromszög; szakmunkástanulók: fekete téglalap.

szehasonlított csoportokat: egyesek dominánsan ez alatt, mások dominánsan e felett helyezkednek el.

3. táblázat

A minta formális / kiesés (százalékos) értékintervallumának három övezete és a foglalkozási csoportokba tartozó adatközlők eloszlása

	Övezetek		
	2,69%–9,95%	10,32%–16,79%	17,17%–31,37%
tanárok	7	3	0
egyetemi hallgatók	7	3	0
bolti eladók	2	4	4
gyári munkások	2	4	4
szakmunkástanulók	0	2	8
Összesen	18	16	18

A százalékos formális / kiesés függő változó esetében az 5 foglalkozási csoport elkülönítésére elvégzett osztópontelemzés 10 lehetséges osztópontot azonosított a százalékos formális / kiesés skáláján. Ezek közül 5 volt szignifikáns 5%-os szinten. A 3 legmarkánsabb osztópontot a 4. táblázatban foglaltuk össze, statisztikai jellemzőikkel együtt. A khi-négyszet statisztika azt méri, hogy az adott osztópont alá eső személyek aránya milyen mértékben tér el egymástól az 5 foglalkozási csoportban. Ezen érték szignifikanciájának mértékét jelzi a mellette lévő oszlopban látható p-érték. Az alfa-infláció (a jogtalan szignifikancia) elkerülése érdekében a program ezt a p-értéket még a BONFERRONI-féle módszerrel (az elvileg szóba jöhető osztópontok számával, esetünkben 10-zel való beszorzással) korrigálja (l. a 4. táblázat utolsó oszlopát).

4. táblázat

A százalékos formális / kiesés skáláján statisztikai osztópontelemzés segítségével feltárt 3 legmarkánsabb osztópont⁷

Osztópont	Khi-négyszet érték	p-érték	Korrigált p-érték
17	20,59	0,0004	0,0038**
13,5	18,39	0,0010	0,0103**
10	17,88	0,0013	0,0130*

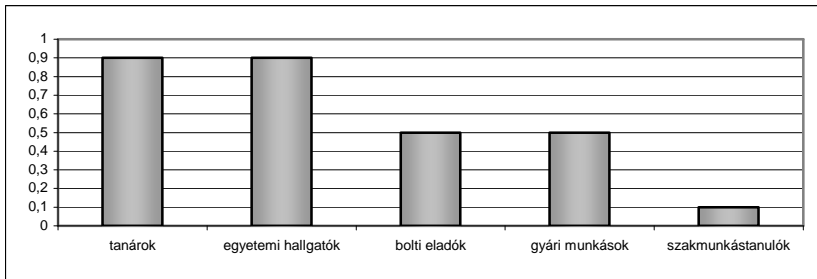
Ha összevetjük a 4. táblázat osztópontjait a 3. táblázatban feltüntetett övezetekkel, akkor azt látjuk, hogy az első osztópont (17) éppen a 3. táblázat felső két övezetének (10,32–16,79, illetve 17,17–31,37) markáns elválasztó pontja, a harmadik osztópont (10) pedig az alsó két övezet (2,69–9,95, illetve 10,32–16,79) hasonlóan markáns elválasztó pontja. A középső osztópont (13,5) jelentését az 4. ábra segítségével fogalmazhatjuk meg, melyen ezen osztópontra vonatkozóan bemutatjuk az osztópont alá eső személyek arányát az 5 foglalkozási csoportban (a másik két osztópont esetében ezek az arányok a 3. táblázat adatai alapján egyszerűen kiszámíthatók). A 4. ábráról leolvasható, hogy a középső, 13,5-es osztó-

⁷ Jelölés: * p < 0,05; ** p < 0,01.

pont egy olyan határvonalon, mely a lehető leghatékonyabban különíti el egymástól a tanárok és egyetemi hallgatók csoportját a szakmunkástanulókétól. Míg előbbiek 90–90%-a produkál 13,5 alatti százalékos formális / kiesés értéket, az utóbbi csoport tagjainak 90%-ára ennél nagyobb százalékos formális / kiesés érték jellemző (azaz 10% esik a 13,5-es szint alá).

4. ábra

Foglalkozási csoportonként a 13,5-es osztópont alatti százalékos formális / kiesés értékű személyek aránya

Az osztópontelemzés tehát egyrészt megerősítette a 3. táblázatban látható, manuális módszerrel elkészített övezetek relevanciáját, másrészt feltárt még egy olyan osztópontot is (13,5), melynek segítségével 3 foglalkozási csoport (tanárok és egyetemi hallgatók versus szakmunkástanulók) nagy hatékonysággal elkülöníthetők egymástól a százalékos formális / kiesés értéke alapján.

4. D i s z k u s z i ó . – Hogyan értelmezhetők ezek a kvantitatív eredmények a nyelvi változás szempontjából? A kutatók a kvantitatív szociolingvisztikai vizsgálatokban a nyelvi változás és a variabilitás/változás összefüggésében – a társadalmi és nyelvi kontextussal összefüggő értelmezéskor – általában egy-egy nyelvi változó egyik változatának vagy másik változatának (változatainak) a gyakorisági megoszlásait, azaz a mennyiségi mutatókat veszik alapul. BARBARA M. HORVATH és RONALD J. HORVATH (2002) az / vokalizációjának ausztráliai és újzélandi geolingvisztikai kutatásában egy olyan kifejtő (interpretatív) modellt mutat be, amelyben a nyelvi változás dimenzióját a nyelvi változók változatainak több, illetve kevesebb előfordulása adja, amit t ö b b / k e v e s e b b m o d e l l e k neveztek el (2002: 321–4). A több/kevesebb modell összegzi az eddigi jelentősebb empirikus adatokra épülő kutatási eredményeket, elméleti következtetéseket, amelyeket a változáskutatók a kvantitatív eredmények értelmezéséhez használtak. Mint a legtöbb modell, amely eltérő módszertani háttérű kutatásokat összegez: vázlatos, tehát a legfőbb irányokra mutat rá és csupán egy-egy közösségben folytatott kvantitatív vizsgálatra épül. A szerzők a modelltől – saját kutatásukra vonatkozóan értelemszerűen – a földrajzi elterjedtség dimenziójára összpontosítanak. HORVATH és HORVATH az idő dimenzióra példának a BAILEY-féle hullámmoddelt említik. BAILEY és mások a dialektusok variabilitását formalizáló modelljükkel (a germán p > f hangváltozás példáján keresztül) azt szemléltetik, hogy a változás az időben egy adott pontból kiindulva hullámokban terjed (vö. BAILEY 1973).

Tanulmányunkban az adatainkból kiindulva viszont elsősorban a társadalmi dimenzióra koncentrálnunk (vö. 5. táblázat, a táblázatban a kiemelés az első szerzőtől származik). A szer-

zók a modell társadalmi dimenzióját számos kutató (pl. LABOV, MILROY, ECKERT) vizsgálati eredményeire alapozzák, ezek alapján egységesen kialakult véleményük, hogy a „több” a nyelvi változás kiindulópontját mutatja. Sokkal változatosabb a magyarázata annak, hogy a nyelvi változás a társadalmi rétegek melyik csoportjából indul ki. A változás elindítóiként MILROY (1980) a társadalmi hálózatokat jelöli meg; ECKERT (2000) a középiskolásokat célzó etnográfiai kutatásaiban egy csoport hatását emeli ki, amely befolyással lehet a nyelvi változásra; DUBOIS és HORVATH (2000) a cajun angolban⁸ tapasztalható változásokat vizsgálva a nyelvi változás elindítójaként a férfiakat jelöli meg. A szerzők LABOV (1990) tanulmányáról is említést tesznek, melyben a szerző nagyszámú szociolingvisztikai írás áttekintése után arra a következtetésre jut, hogy a nyelvi változások a munkásosztályból indulnak el és a nők ennek innovátorai, ezzel együtt a változást legkésőbb átvevő beszélők feltehetőleg a középosztálybeli férfiak. A szerzőpáros modelljének ismertetésekor azt a lényeges megállapítást is megemlíti, hogy a „több”-re (vagyis egy-egy változó változatának gyakoribb előfordulására) gyakrabban terelődik a figyelem a vizsgálatokban, mint ellenpólusára, a „kevesebb”-re (vö. HORVATH–HORVATH 2002: 321–3).

5. táblázat

A több/kevesebb modell (HORVATH–HORVATH 2002: 322)

A változás dimenziói	TÖBB	...	KEVESEBB	Elvárt szabályszerűség/ mintázat	Elméleti értelmezések
Nyelvi	ELTERJEDŐ	...	GÁTLO	Változatos	Fonetikai/ fonológiai elméletek
Társadalmi	ELINDÍTÓ/ INNOVÁTOR	...	ÁTVEVŐ	Nők: munkásosztály	Társadalmi hálózat elmélete; diffúzióelmélet
Földrajzi	KIINDUL	...	ELTERJED	A városi társadalmi rétegzettség szerint: felülről vagy alulról veszi kezdetét; gravitációs modell	Területi elmélet
Időbeli	KORAI	...	KÉSŐI	Jelöltség	BAILEY-féle hullámmodell

A fenti BUSZI-2 eredményeket értelmezve a több/kevesebb modell nyújtotta keret szerint először azt kell értelmeznünk, hogy a nyelvi változás tekintetében mit jelent a több/kevesebb a köznyelvi / és a nyelvjárási / kiesés szerint (l. a változás földrajzi dimenzióját). „A nyelvjárási alakok, jelenségének visszaszorulása általában a megfelelő köznyelvi alakok, jelenségek javára, illetőleg azok irányába történik. [...] A nyelvjárás háttérbe szorulásának legfőbb tényezője és jellemzője az, hogy a nyelvjárási sajátosságok gyakorisága és a nyelv-

⁸ A cajun angol az angolnak egy olyan változata, amelyet a franciaajkú cajun közösségben beszélnek. A cajun angol nyelvcsere folyamatában lévő közösség tagjai elsősorban az USA Dél-Louisianától keletre fekvő texasi területein élnek (vö. pl. DUBOIS–MELANÇON 1997).

járási beszélők száma csökken” (KISS 1982: 161). Amint már a bevezetésben is említettük, a legtöbb magyar nyelvjárásban még napjainkban is ismert fonológiai jelenség az *l* kiesés, tehát ezekben a nyelvjárásokban a több köznyelvi *l* jelenti a változást. A szótagzáró *l* kiesésének visszaszorulásáról (a szótagzáró *l* megmaradásáról, vagyis nem esik ki az esetek egy részében) és annak generációk közötti eltéréseiről a nyelvjárás kutatások is számot adnak: „egyre jobban visszaszorul s az idősebbek nyelvére jellemző” (vö. KISS 1968: 363, 1982: 157). KISS JENŐ mihályi nyelvjárás kutatásában a szociálisan általános érvényű, visszaszorulóban levő változások közül a szótagzáró *l* megmaradását a „legnagyobb hatóerejű változások” között tartja számon (1982: 157). A fővárosi adatok e megállapításokat tekintve is figyelemre méltóak. A BUSZI-2 korpuszban a standardtól való eltérés aspektusából kiindulva az a beszélő, aki kevesebb *l* kiesést produkál, a standardtól alig tér el, aki pedig több *l* kiesést produkál, jelentősen eltér a standardtól. A köznyelvi *l* elterjedését (a nyelvjárás alak visszaszorulását) a standardizáció eredményezte, ezért a vizsgált foglalkozási csoportokat tekintve ezen forma elterjedésének az elindító, innovátorai a szellemi foglalkozásúak (vö. 6. táblázat). A gyári munkások pedig – a hipotézissel ellentétben – azért nem lettek a BUSZI-2 korpuszban azok, akiknél a legtöbb formális *l* kiesést kódoltuk, mert közülük néhányan iskolázottabbak (vö. bevezetés), illetve életmódbeli különbségeik is regisztrálhatók voltak.

6. táblázat

Az *l* variabilitása a BUSZI-2-ben a több/kevesebb modell szerint
(vö. HORVATH–HORVATH 2002)

A változás dimenziója (társadalmi)	Több standard változat (elindítók)	Kevesebb nemstandard változat	
A hipotézis mintázata	tanárok egyetemi hallgatók	bolti eladók	gyári munkások szakmunkástanulók
Eredmények mintázata	tanárok egyetemi hallgatók	bolti eladók gyári munkások	szakmunkástanulók

5. Ö s s z e g z é s . – A tanulmány az *l* beszélők közötti variabilitását vizsgálja az ötven budapesti beszélővel 1987-ben rögzített irányított beszélgetés adatait felhasználva. Az *l* variabilitásának bevezető szociolingvisztikai elemzéséhez felhasznált egység a formális *l* kiesés százalékos aránya volt. A formális *l* kiesés százalékos arányát az 5 foglalkozási csoport szerint átlagoltuk. Az *l* variabilitását az egyének (az 50 adatközlő), illetve a foglalkozási csoportok formális *l* kiesésének százalékos arányával mutattuk be.

A vizsgálat hipotézise az volt, hogy a formális *l* kiesés százalékos értéke eltéréseket mutat a BUSZI korpuszban elemzett 5 foglalkozási csoportban úgy, hogy egyrészt a tanárok és egyetemi hallgatók, másrészt a gyári munkások és a szakmunkástanulók értékei között a bolti eladók értékei lesznek. Az átlagok és a szórások segítségével kimutattuk, hogy a foglalkozási csoportok elkülönítése az *l* variabilitása szerint lehetséges, de nem egészen a hipotézisben megfogalmazott előzetes elvárások szerint. Az *l* variabilitását mutató adatok elemzésekor kiderült, hogy az egy-egy foglalkozási csoporthoz tartozó adatközlők eltéréseket mutatnak. Például attól, hogy egy adatközlő a gyári munkások közé került, lehet többnyelvű, magát autodidakta módon képző személy, aki nyelvi produkciójában emiatt/ezzel együtt

nem a gyári munkásokra hasonlít. Annál is inkább, mivel ezen személy százalékos formális / kiesés értékénél – az egész mintából – csak két tanár produkált kevesebbet, így tehát kevesebb formális / kiesést kódoltunk beszédében, mint nyolc tanárnál és az összes egyetemi hallgatónál.

Fonotnak tartottuk az elemzett adatok segítségével bemutatni, hogy a) a formális / kiesés összefügg a vizsgált foglalkozási csoportokkal; b) emellett a foglalkozási csoportokon belül az egyének között is jelentős eltérések vannak; c) a formális / kiesés értékskáláján van két olyan övezet, ahova bizonyos foglalkozási csoportba tartozó adatközlők (tanárok, egyetemi hallgatók, illetve szakmunkástanulók) értékei nem kerülnek. Statisztikai adatokkal igazoltuk, hogy az / variabilitása megkülönbözteti a foglalkozási csoportokat (vö. LABOV). Egyben az elemzések azt is alátámasztják (vö. WOLFRAM 2002: 109), hogy nem igaz az a tévhit, hogy a nyelvi variabilitás szabályszerűsége egyértelmű és egyszerű. Így tehát nem is lehet pontos az a megállapítás sem, hogy egy-egy társadalmi (pl. foglalkozási) csoport minden tagja ugyanazt a dialektust használja. Ugyanakkor az is kirajzolódott, hogy az ötből három foglalkozási csoport tagjainak vizsgált nyelvi adatai elkülönülnek a másik két foglalkozási csoportba tartozó beszélők nyelvi adataitól (vö. 3. ábra és 3. táblázat).

A tanulmányban – a minta nagyságának megfelelően – a foglalkozás változó hatását elemeztük, miközben más változó hatásának jelentőségét nem zártuk ki. Mivel a formális / variabilitás mutatóval markáns különbségeket kaptunk a foglalkozási csoportok között, tervezzük a finomabb, szabályszerű / variabilitások (rövidülés, kiesés; szóvégi toldalékokban, illetve szótagzáró helyzetben stb.) szerinti összehasonlításokat. Az ezt követő elemzések az / kiesés és a beszédsebesség, valamint a stílus kapcsolatára fognak irányulni. Az / variabilitásával tervezzük továbbá a terepmunkások adatközlőkhöz történő alkalmazkodását is leírni. A szakirodalom a variabilitást az / nyújtó hatásával hozza genetikus kapcsolatba. A korpusz lehetőséget nyújt ezenfelül olyan nyelvi jelenségek elemzésére is, mint az / kiesés és az előtte álló hang p ó t l ó n y ú l á s ának gyakorisági összefüggése, valamint a nyelvjárási és a történeti adatok vallomásainak további összevetése (l. pl. IMRE 1965; BALOGH 1968; KISS 1982; NÉMETH 2008: 55–67).

A hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: MNyt. 301–51.
- ANDORKA RUDOLF 2003. Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Bp.
- BAILEY, C-J N. 1973. Variation and linguistic theory. Center for Applied Linguistics, Washington.
- BALOGH LAJOS 1968. A szótagzáró / kérdéséhez. Magyar Nyelv 355–61.
- BARTHA CSILLA 1991. Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. Regio 2/1: 77–87.
- BEKE JÓZSEF 2005. Nagykőrös hatása Arany János nyelvére. Holmi 2005. december. <http://epa.oszk.hu/01000/01050/00024/08.html>.
- BORBÉLY ANNA 2007. Társadalmi variabilitás és/vagy stílus-variabilitás: a (nVk)₂ nyelvi változó a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú 2. változatában. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., V. Dialektológiai Szimpozion, Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely. 53–8.
- DOWNES, WILLIAM 1998. Language and Society. 2nd edition. Cambridge University Press, Cambridge.

- DUBOIS, SYLVIE–HORVATH, BARBARA 2000. When the music changes, you change too: Gender and language change in Cajun English. *Language Variation and Change* 11: 287–313.
- DUBOIS, SYLVIE–MELANÇON, MEGAN 1997. Cajun is dead – Long live Cajun: Shifting from a linguistic to a cultural community. *Journal of Sociolinguistics* 1/1: 63–93.
- ECKERT, PENELOPE 2000. *Linguistic variation as social practice*. Blackwell, Oxford.
- GÓSY MÁRIA 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Bp.
- HATTYÁR HELGA – KONTRA MIKLÓS – VARGHA FRUZZINA SÁRA 2009. Van-e Budapesten zárt *ë*? *Magyar Nyelv* 453–68.
- HORVATH, BARBARA M. – HORVATH, RONALD J. 2002. The geolinguistics of /l/ vocalization in Australia and New Zealand. *Journal of Sociolinguistics* 6/3: 319–46.
- IMRE SAMU 1965. A szótagzáró /l/ a felsőöri nyelvújrásban. *Magyar Nyelv* 368–74.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2003. A magyar nyelvújrások területi egységei. In: *MDial*. 262–324.
- KASSAI ILONA 2003. Fonetika. In: KIEFER szerk. 2003: 507–48.
- KIEFER FERENC szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KISS JENŐ 1968. A szótagzáró /l/ a rábaközi Mihályiban. *Magyar Nyelv* 361–4.
- KISS JENŐ 1982. A rábaközi Mihályi nyelvújrásának hang- és alaktana. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KONTRA MIKLÓS 1987. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. MTA Nyelvtudományi Intézet élőnyelvi kutatócsoport, Budapest, 1987. július. Sokszorosított anyag.
- KONTRA MIKLÓS 1990. Budapesti élőnyelvi kutatások. *Magyar Tudomány* 512–20.
- KONTRA MIKLÓS szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Bp.
- KONTRA, MIKLÓS – VÁRADI, TAMÁS 1997. The Budapest Sociolinguistic Interview: Version 3. Working Papers in Hungarian Sociolinguistics Nr. 2, December 1997. Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, Bp.
- LABOV, WILLIAM 1965. On the mechanism of linguistic change. *Georgetown Monographs on Language and Linguistics* 18: 91–114.
- LABOV, WILLIAM 1972. *Sociolinguistic patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- LABOV, WILLIAM 1980. The social origins of sound change. In: WILLIAM LABOV szerk., *Locating language in time and space. Qualitative analyses of linguistic structure* (No. 1). Academic Press, New York. 251–65.
- LABOV, WILLIAM 1990. The intersection of sex and social class in the course of linguistic change. *Language variation and change* 2: 205–54.
- MILROY, LESLEY 1980. *Language and social networks*. Basil Blackwell – University Park Press, London–Baltimore.
- NÁDASDY ÁDÁM 2008. Könnyű nyári tápsorrend. In: *Uő, Prédikál és szónokol*. Magvető, Bp. 258–61.
- NÉMETH MIKLÓS 2008. Nyelvi változás és váltakozás társadalmi és műveltségi tényezők tükrében. Nyelvi változók a XVIII. században. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- SIPTÁR PÉTER 1994. A mássalhangzók. In: *StrNyt*. 2: 183–272.
- G. VARGA GYÖRGYI 1968. *Alakváltozatok a budapesti köznyelvben*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- VARGHA ANDRÁS 2005. Sokaságok összehasonlítása új módszerekkel. *Statisztikai Szemle* 83: 429–48.
- VARGHA ANDRÁS 2007. *Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal*. 2. kiadás. Pólya Kiadó, Bp.

- VARGHA ANDRÁS 2008. Új statisztikai módszerekkel új lehetőségek: a ROPstat a pszichológiai kutatások szolgálatában. *Pszichológia* 28/1: 81–103.
- VÁRADI TAMÁS 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In: KIEFER szerk. 2003: 339–59.
- WOLFRAM, WALT 1997/2002. Dialect in Society. In: COULMAS, FLORIAN szerk., *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell Publishing, Oxford. 107–26.
- WOLFRAM, WALT 2006. Variation in language: overview. In: KEITH BROWN főszerk., *Encyclopedia of Languages and Linguistics* 2. Elsevier, Oxford. 333–40. http://www.ncsu.edu/linguistics/docs/pdfs/walt/Language_variation-sgl.pdf.

BORBÉLY ANNA – VARGHA ANDRÁS